

*Bloembollen
à la Carte*

Bloembollen à la Carte
een Haagse geschiedenis

Annelien Goote

Schrijver: Annelien Goote
Coverontwerp: Remy van Tour
Foto's: Tessa Ruger
Tekstcorrectie: Jacqueline Gerritsen
ISBN: 9789402141221
© Annelien Goote

Deel I

Met een beetje geluk

1: Lelies

In het huis hing nog de benauwde geur van bloeiende lelies. Sara van Rooijen durfde die begrafenislucht haast niet in te ademen en ging op de drempel van de bijkeuken zitten. Hier rook ze alleen de appels die in twee kisten klaarstonden om gedroogd te worden. Als Sara omkeek, kon ze haar moeder in de kamer in haar stoel zien zitten. Het leek wel of ze bevroren was, zo stil zat ze.

Vader was even naar het postkantoor. Hij was de beheerder en verantwoordelijk voor de post van Waldrichem. Hij had Sara gevraagd om een oogje op moeder te houden. Ze had al dagen geen woord gezegd. De buitenwereld drong niet meer tot haar door. Op het raam van het postagentschap stond dat er tot drie uur 'door familieomstandigheden' niemand was. Daarna moest Job van Rooijen er weer zijn om de nieuwe stapels rouwkaarten te verwerken. De doodsberichten moesten naar burens, familie en kennissen in Waldrichem en naar andere plaatsen in het land waar mensen moesten weten dat er in de Betuwe weer iemand was overleden. Morgen viel de witte envelop met de zwarte rouwrand in de bus. Deze post mocht niet blijven liggen.

'Het land sterft,' dacht Job van Rooijen toen hij naar zijn werk fietste. Hij kon de trappers nog nauwelijks rond krijgen. Van Rooijen wilde het liefst, net als zijn vrouw Geertruida Lakerveld, afhaken. Niets meer weten, niets meer denken, niets meer voelen. Maar hij moest zolang mogelijk sterk zijn nu zijn gezin afbrokkelde.

Het was een paar weken geleden begonnen. Voor Sara en Anne was de grote vakantie net

voorbij. Dat was leuk. Je ging naar een hogere klas en je kreeg een nieuwe juf of meester. Anne ging naar de zesde klas en kreeg voor het eerst een meester. Volgend jaar zou ze de dorpschool verwisselen voor de mms, de middelbare meisjesschool, in de stad. Ze kon haast niet wachten. Sara zat twee klassen lager dan Anne en kon – net als haar zusje – goed leren. Vader en moeder konden trots zijn op hun twee dochters. Zoals ze trots waren op hun oudste zoon, Daan. Eigenlijk heette hij David, maar iedereen noemde hem Daan. Hij slaagde zonder moeite voor het hbs-diploma en vond snel werk bij de notaris, die veel op had met de stille, vriendelijke jongen. 'Daan heeft toekomst,' had Sara de notaris eens tegen vader horen zeggen. Hoe het mogelijk was dat Job en Geertruida ook de ouders waren van de rebelse Ab en de flierefluitende Adam, begreep niemand, ook de ouders niet. Die twee jongens wisten zich altijd wel op de een of andere manier in de nesten te werken.

Half oktober gebeurde er iets waar niemand op had gerekend. Ansjie uit de tweede klas overleed. Ze had de Spaanse griep, zeiden de inwoners van Waldrichem. De krant stond vol over de epidemie waarin ook advertenties stonden voor middeltjes die de ziekte konden tegenhouden. Een hoestsiroopje, een pilletje. Als je ze maar op tijd innam, was het allemaal zo erg niet. Maar artsen konden niets doen voor de zieken en kwakzalverij kon de dodelijke ziekte, waarover niets bekend was, zeker niet tegenhouden.

Na Ansjie volgden nog twee kinderen en een oude boerin. Daan was met zijn zwakke gezondheid de vijfde dode in het dorp. Hij kreeg hoge koorts en had het zo benauwd dat zijn lippen blauw kleurden. Als ze dacht dat niemand

keek, huilde moeder stil voor zich uit. Ze voelde het. Ze ging Daan verliezen. Daan, haar oudste, haar lieveling met zijn zwakke gezondheid, die ze achterna liep met een extra bordje haverhoutpap met een klontje roomboter erin en een groter stuk vlees bij de warme maaltijd.

Drie dagen na de eerste ziekteverschijnselen overleed Daan. Een laatste benauwde ademtocht verlostte hem uit een heftig lijden. Verslagen en wanhopig bleven de Van Rooijens achter.

De besmetting greep verder om zich heen en in het hele land werden de scholen gesloten. Waldrichem was in shock. De mensen hadden het liefst zo min mogelijk contact met elkaar. De dorpspraatjes in de winkel verstomden en niemand wist wie het volgende slachtoffer zou zijn. Er zat geen lijn in, al leek het er wel op dat er meer kinderen dan volwassenen besmet raakten.

Tien dagen na de dood van Daan moesten Job en Geertruida van Rooijen opnieuw een rouwkaart versturen. God sneed diep in hun geluk en trots met de dood van Anne. Job schreef met tranen in zijn ogen en bevende handen de tekst:

Nog treurend over het verlies van onze Zoon en Broeder David vervullen wij den treurigen plicht u kennis te geven, van het overlijden van ons Dochtertje en Zusje Anne Geertrui in den aanvallige leeftijd van 11 jaar en 7 maanden. De diepbedroefde Ouders, Broeders en Zusje. 30 October 1918.

Job plakte ook de postzegels op de enveloppen en sorteerde de kaarten uit op zijn postkantoor. Het was zwaar om zijn verplichtingen na te komen, maar zijn werk hield hem ook op de been. Geertruida reageerde niet meer op haar

omgeving. Job zette haar 's morgens in haar stoel en bracht haar 's avonds, schuifelend aan zijn arm naar bed. Sara keek nog eens om en toen ze zag dat moeder nog steeds niet had bewogen, sloeg ze haar armen om haar knieën en maakte zich klein.

Nu stond het huis alweer vol lelies. 'Bloemen van de dood,' fluisterde Sara. Gruwelijke bloemen die met hun koele schoonheid iedere begrafenis met een lijkenlucht omgaven. Toen Karstens, de bloemist, zo kort na de dood van Daan die witte spookbloemen alweer kwam bezorgen, had Sara ze wel kapot willen trappen. Ze was boos. Boos op alles en iedereen maar vooral op God. Ze had zo hard gebeden toen Anne begon te hoesten en koorts kreeg. 'Niet Anne. Niet ook nog Anne,' had ze op haar knietjes voor haar bed gesmeekt, maar het had niets geholpen.

Anne was volmaakt, een voorbeeld voor Sara en een meisje waar iedereen van hield omdat ze altijd de juiste dingen deed en zei. Ze was gestorven als een heilige. Zelfs op haar sterfbed had ze oog voor het leed van anderen. Ze probeerde haar naasten te troosten en de dokter, die met tranen in zijn ogen aan haar bed stond, probeerde ze moed in te spreken. Zijn zoon was ook ziek. Hij zag de tekenen van de naderende dood op Annes gezichtje en wist dat ze geen kans meer maakte om te ontsnappen aan het onverbidelijke einde. 'Huil maar niet, dokter,' zei het kind. 'Ik ga naar de hemel en als uw Hendrik niet beter wordt, zie ik hem daar wel en zal ik op hem passen.'

2: Boos

Sara miste haar broer en zus zo erg dat haar hele lijf pijn deed. Daan was achttien toen hij doodging en Anne elf jaar. Ze hadden maar zo kort geleefd. Daar raak je van in de war. Heel erg in de war.

Een paar uur geleden liep ze nog naast moeder over de dijk achter de kist waarin Anne lag. Vader, Ab, Adam en oom Aart uit Herwijnen droegen de kist. 'Daar heb je geen vier mensen voor nodig,' dacht Sara, maar zo hoorde het nu eenmaal. Ze wist ondertussen wel hoe een begrafenis eruit zag. Eerst kwam de kist. Daarachter liep moeder aan de arm van tante Nora die met oom Aart uit Herwijnen was komen fietsen. Sara noemde Aart en Nora oom en tante, maar ze waren niet echt familie. Ze waren al heel lang de beste vrienden van vader en moeder. Sara had moeders vrije hand gepakt, maar moeder merkte het niet. Sara liet haar los en stak haar handen diep in de zakken van haar zondagse jas.

De stoet bestond verder uit familie, buren en kennissen. Dat waren er bij David meer dan bij Anne, stelde Sara vast. De dokter, Gerrit die de rouwkaarten drukte, de bloemist en de ouderlingen van de kerk hadden het te druk. Ze gingen in plaats van de dominee op bezoek bij de zieken en nabestaanden. Ze moesten het maar doen met een ouderling, want de dominee leidde de ene kerkdienst na de andere.

Sara zag dat de vader en moeder van haar buurjongetje Klaas ontbraken. Ze wist dat Klaasje ook ziek was. Misschien was hij al dood. 'Veilig in Jezus' armen', hoorde Sara de dominee even

later zeggen. Het kon haar niet troosten. Anne was haar houvast geweest, haar gids. Eigenlijk was Anne de enige met wie ze kon praten. Als ze iets wilde weten, vroeg ze het liever aan haar oudere zusje dan aan moeder of vader. Die stonden gelijk klaar met kritiek en vonden nogal gauw iets gek. Zo was Anne niet. Bij haar kon je gerust zeggen en vragen wat je wilde.

Toen ze na de begrafenis thuishkwamen, stond er in de zondagskamer koffie en brood klaar voor de begrafenisgangers. Zo hoorde het. Zeker als de mensen van ver kwamen, moesten ze iets eten en drinken voor ze weer naar huis gingen. De meesten bleken weinig honger te hebben. Hier en daar werd wat gefluisterd. Sara had ook geen trek en glipte naar boven, naar de kamer waar ze in één bed met Anne sliep. Het veel te grote bed was nu voor haar alleen. Sara ging erop liggen en keek rond. De boeken van Anne op de ene plank, haar boeken op een plank daaronder. Annes schooltas stond tegen de wastafel. Op het marmeren tafelblad lag Annes haarborstel en stonden de waskom en lampetkan, die 's morgens en 's avonds gebruikt werden. Hoe vaak had ze de lampetkan niet moeten vullen toen haar zusje ziek was. Honderd natte lapjes om haar voorhoofd, gezicht en hals te koelen.

Sara ging op haar rug op bed liggen en vouwde haar handen op haar buik, zoals ze dat bij Anne op haar doodsbed hadden gedaan. Ze deed haar ogen dicht en wachtte. Waarom zou zij niet de griep krijgen? Ze wilde niet alleen achterblijven met Ab en Adam. Ze waren geen gezin meer. Sara wachtte en wachtte, maar er gebeurde niets. Geen benauwdheid, koorts of pijn. Ze viel in slaap en werd pas wakker toen haar vader aan haar arm schudde. Vader was boos dat ze met haar goeie goed aan op bed lag. 'Wat lig je daar

nou,' bromde hij. 'Ga naar beneden en blijf bij je moeder. Ik ga naar kantoor. De post kan niet wachten.'

'Vader is boos,' dacht Sara. 'Ik voel me nog niet ziek. Dan ga ik maar naar moeder. Die is ook alleen.'

Sara vond moeder in de keuken. Daar zat ze in haar stoel aan de eettafel. De houtkachel, waar het eten op werd gekookt, hield de oktoberkou uit het huis. Van de visite was geen spoor meer te bekennen. Nadat iedereen was vertrokken, had de hulp de resten van de maaltijd opgeruimd en was naar huis gegaan. 'Wilt u een kopje thee?' vroeg Sara, maar moeder antwoordde niet. Ze keek Sara niet eens aan. 'Ik besta ook niet meer,' dacht ze met een lichte verwondering, want ze was nog niet dood. Het kind voelde zich ongemakkelijk en even later sloop ze naar de bijkeuken en ging op de drempel zitten.

In de tuin trok de herfstzon lange schaduwen en zo nu en dan dwarrelde er een bruin blad naar beneden. Sara had nog steeds haar zwarte jurk aan, maar dat kon haar niet schelen. Binnenin haar was ook alles zwart. 'Zwart bij zwart. Ik wil ook dood. Dan voel ik niks meer en hoef ik ook niet alleen in dat grote bed te slapen. En dan ga ik naar de hemel. Net als Daan en Anne.' Ze dacht even een goede oplossing te zien voor haar problemen, maar dat was maar voor even. 'Wie moet er dan voor vader en moeder zorgen? Ab en Adam vast niet. Ze waren ouder dan zij, maar niet wijzer. Waar zaten die rotknullen nu eigenlijk?'

In het huis bewoog niets. In de tuin alleen de afgevallen bladeren van de grote eik die zomers de tuin overschaduwde. Sara zat gevangen in een doodstille wereld.

De Grootte Oorlog

Het begin van de griep-pandemie die de wereld in 1918 trof, viel samen met het einde van de Grootte Oorlog die op 28 juli 1914 begon en op 11 november 1918 eindigde. Als aanleiding voor de oorlog werd de moord op aartshertog Frans Ferdinand en zijn vrouw Sophie gezien. De Oostenrijks-Hongaarse troonopvolger bracht een goodwillbezoek aan Bosnië-Herzegovina. Tijdens de rijtoer door Sarajevo gooiden jonge nationalisten een bom naar de auto. De bom trof niet het aartshertogelijk paar, maar maakte wel slachtoffers onder de begeleidende officieren.

Fatale rit

Frans Ferdinand wilde – koste wat het kost – zijn bezoek afwerken en na afloop van het programma zette hij met zijn gezelschap koers naar het ziekenhuis waar de slachtoffers van de aanslag waren opgenomen. Zijn chauffeur raakte echter in de vreemde stad de weg kwijt.

De plegers van de bomaanslag waren alle kanten op gevlucht en zo zag de negentienjarige Bosnische Serviër, Gavrilo Princip, onverwacht de auto opdoemen van Frans Ferdinand en Sophie. De nationalist richtte zijn pistool en maakte een eind aan het leven van het aartshertogelijk paar.

Europa ontploft

Oostenrijk was woedend en hield de regering van Servië verantwoordelijk voor de moordpartij. De Oostenrijkse regering eiste dat de zaak tot op de bodem zou worden uitgezocht, zodat de actievoerders hun straf niet zouden ontlopen. Op die eis wilde Servië nog wel meegaan, maar de regering stond niet toe dat voor het onderzoek een Oostenrijks-Hongaarse politiemacht op Servisch grondgebied zou worden gestationeerd. Dat werd beschouwd als een diepgaande inbreuk op de eigen soevereiniteit. De overspannen

Europese machtsverhoudingen konden niet veel hebben. In het soevereiniteitsconflict dat volgde, koos Rusland de kant van Servië en precies een maand na de moord op Frans Ferdinand begon een oorlog van ongekenne omvang. Omdat alle wereldmachten en hun koloniale gebieden eraan deelnamen, kreeg de oorlog de naam 'De Grote Oorlog'.

Spaanse Griep

De geschiedenis van de Spaanse Griep begint zo ongeveer in maart 1918. Waar de virusziekte voor het eerst opdook, is niet bekend. De oorzaak van de griep zou een in China gemuteerd varkensvirus geweest kunnen zijn, maar zeker is dat niet. Het eerste gedocumenteerde ziektegeval is dat van de Amerikaanse soldaat Albert Mitchell. De krankzinnige oorlog had hij overleefd maar eenmaal terug in Kansas stierf hij aan een ziekte die later Spaanse Griep genoemd zou worden. En hij niet alleen.

Vanuit Amerika verspreidde de ziekte zich razendsnel over de wereld. Dodelijker dan de oorlog. In de zomer van 1918 vielen in Nederland de eerste slachtoffers. In het laatste kwartaal werden de provincies Drenthe, Groningen en Overijssel het zwaarst getroffen. Bij benadering overleden in ons land in vier maanden tijd 27.000 mensen aan de Spaanse Griep. Wereldwijd waren dat er naar schatting 20 tot 40 miljoen. De Grote Oorlog kostte in vier jaar tijd aan zo'n 9,5 miljoen mensen het leven.

De eerste berichten over een pandemie stonden in Spaanse kranten. Spanje nam geen deel aan de oorlog, zodat daar de voorpagina's van de kranten niet alleen maar volstonden met oorlogsnieuws. Kranten in andere landen namen geleidelijk het nieuws over en noemden de ziekte

naar de bron van hun berichtgeving 'Spaanse Griep'.

De griep begon met hoge koorts, keelpijn en hoesten en ging gepaard met hevige benauwdheid. Wie besmet raakte, was in de meeste gevallen ten dode opgeschreven; er waren geen medicijnen tegen deze ziekte.

Met het nieuws over de pandemie kwam er in de krant ook al snel reclame voor wondermiddelen. Mentholsnuif om het hoofd bacterievrij te houden, abdijsiroop en andere producten die besmetting konden voorkomen of de zieke genezen. De middeltjes werden gekocht maar hielpen uiteraard niet.

De Nederlandsche Centrale Gezondheidsraad adviseerde om het huis goed te luchten en niet te vegen maar te dweilen. Goede raad, maar niet goed genoeg om het tij te keren. Een op de 250 Nederlanders stierf aan de Spaanse Griep.

3: Harmonium

Het was zondag dus zaten de Van Rooijens in de mooie kamer, maar het werd al snel duidelijk dat alles wat ze deden na het verlies van de twee kinderen in niets meer leek op vroeger. Het dagelijks leven was kapot. In de zondagskamer die altijd iets feestelijks had, hing een ongemakkelijke stilte. De kinderen zaten stil naast elkaar op de rode pluchen bank met de ingeweven druiventrossen, moeder zweeg zoals ze dat van haar gewend waren en vader zorgde voor de koffie.

Sara liet haar ogen door de kamer dwalen alsof ze hier nog nooit eerder was geweest. Op de schoorsteenmantel pronkten onder een grote spiegel twee porseleinen vazen met pauwenveren erin. Het porselein was nog van opa en oma geweest. Op een bijzettafeltje stonden ze op een bruine foto. Vaders trots want lang niet iedereen had een foto in huis. Grootvader was een magere man met een pluisbaard. Hij poseerde stijfjes met een hand op zijn rug en de andere op grootmoeders schouder. Het echtpaar keek ernstig recht vooruit in de camera. Sara's grootmoeder was op de foto een oude vrouw met wijde rokken en een zwart mutsje. Sara had ze niet goed gekend. Ze waren al jaren dood.

De zondagen hadden tot nu toe een eigen structuur gehad. Na de koffie ging vader achter het harmonium zitten. Dan stonden Sara en Anne op. Ze streken hun zondagse jurkjes glad en gingen ieder aan een kant van vader staan. De

jongens waren er de laatste jaren niet altijd bij. Ze gingen na de kerkdienst vaak met vrienden mee. 'Wat zullen we zingen, meisjes,' vroeg vader en dan mochten Sara en Anne één van hun lievelingspsalmen noemen of een lied uitkiezen uit de bundel van Johan de Heer. De twee zusjes werden het meestal snel eens. Vader speelde, de meisjes zongen, moeder luisterde en gaf zo nu en dan aanwijzingen als ze vond dat het wat beter kon. Dan was het tijd voor vaders pijp en gingen de meisjes buiten spelen of naar hun kamer om daar te praten over school, de vriendinnetjes en de dingen van het dorp. Sara had van dit zondagse uurtje gehouden waarin het rook naar de kippensoep die op de dag des Heeren altijd op het fornuis stond te trekken en de rook van vaders pijp.

Gewoonlijk schonk moeder de koffie in en kreeg iedereen een koekje. Op zo'n zondagse verwennerij verheugde Sara zich al als ze nog in de kerk zat. Dat hielp als haar voeten begonnen te slapen en ze moest wachten tot de dominee 'Amen' zei. Ze luisterde niet zo goed naar de preek omdat ze daar meestal niet veel van begreep. Maar als het eerste half uur voorbij was, lette ze op of ze de dominee iets hoorde zeggen als '... en ten slotte' dan wist ze dat het eind in zicht was.

Vader had de koffie klaargezet, maar moeder maakte geen aanstalten om in te schenken. Zwijgend nam vader haar taak over en deelde de kopjes rond. Het zondagse koekje ontbrak. Toen de koffie op was, ging vader zoals altijd achter het harmonium zitten. 'Ga ik alleen zingen?' dacht Sara. Ze voelde de spanning en was klaar om op te staan, maar vader begon met zijn rug naar haar toe te spelen. 'Daar ruist langs de wolken een lieflijke naam'. Daarna legde hij de geborduurde loper terug over de toetsen van het harmonium en ging in zijn stoel naast moeder

zitten. De stilte was intens. Sara kon haast niet meer ademen. Ze zocht koortsachtig naar een manier om uit haar gevangenis te komen, maar kon niets bedenken. Ab stond op en zei: 'Ik moet nog even naar Bertus.' Hij wachtte niet op antwoord en vertrok. Voor het eerst was Sara blij met zijn lomtheid. Adam kwam minder gemakkelijk weg. 'Hier blijven,' snauwde vader en Adam die al half was opgestaan om achter Ab aan te glippen, liet zich weer naast Sara terugzakken op de bank. Sara frunnikte aan haar jurk. Ze wilde huilen maar durfde niet.

Om haar tranen de baas te blijven, probeerde ze niet aan Anne en Daan te denken, maar toch zag ze steeds hoe ze samen met haar zusje bij het harmonium stond, hoe ze achter vaders rug naar elkaar keken als ze vol overgave begonnen te zingen.

'Wat doen we hier eigenlijk,' dacht Sara. 'Niemand zegt iets tegen me. Vader denkt alleen aan moeder en moeder ziet helemaal niemand.' In Sara groeide de boosheid. Zij was haar liefste broer en haar liefste zusje kwijt. Ze had verdriet. Ze wilde huilen, gillen, stampvoeten, met deuren slaan, maar zoiets deed je niet. Ze kroop wat dichtert tegen Adam aan. Hij gaf haar een zacht duwtje om te laten weten dat hij merkte dat ze er was. Dankbaar keek ze naar hem op. In ieder geval iemand die reageerde. Eén ding wist ze zeker: het zou nooit meer worden zoals het was, ook al rook ze de zondagse kippensoep. Vader hield het patroon erin.

Sinds de dood van Anne richtte hij zich meer en meer op het huishouden. Een ongebruikelijke gang van zaken voor een man, maar iemand moest het doen. Hij gaf aan de leveranciers de bestellingen op, smeerde boterhammen en kookte de warme maaltijd. Dat ging hem steeds beter af. Job hield het uitgedunde gezin draaiende en probeerde, zoals hij altijd had

gedaan, zo goed mogelijk voor zijn vrouw te zorgen.

Het leek wel of hij nog altijd dankbaar was, dat deze vrouw met hem had willen trouwen. Geertrui was een dochter van notaris Lakerveld. Jobs ouders hadden een bakkerij. Een standsverschil dat Job, dankzij zijn intelligentie en zijn goede manieren, net kon overbruggen, al had het hem moeite gekost de vrouw van zijn dromen te krijgen. Geertrui was hem vanaf hun eerste kennismaking in alles de baas geweest. Ze had klasse en een natuurlijke autoriteit. Job was de man die zich graag achter haar opstelde en insprong waar dat nodig was. Voor Geertrui cijferde hij zich graag weg.

4: Zwijgen

De dagen die volgden waren stil en op een bepaalde manier saai. Het huis was vol gedachten. Ze waren bijna tastbaar. Over Anne en Daan werd niet gesproken, maar Sara voelde wel dat niemand aan iets anders dacht dan aan de twee kinderen die er niet meer waren. Ze voelde zich thuis niet op haar gemak. 'We zitten allemaal op een ander eiland,' dacht Sara. Vader deed zijn werk en hij haalde de boodschappen die niet thuis werden bezorgd. Sara hielp hem bij het eten koken. Ab, die op de hbs zat, was ook vrij van school. Hij kon goed leren maar de school kon hem niet erg boeien. Thuisblijven was voor hem een prettige bijkomstigheid.

Tijdens de gedwongen schoolvakantie zat hij, als het even kon, bij zijn vrienden. Alleen Adam die op de glasfabriek in Leerdam werkte, kon zijn oude leventje min of meer weer oppakken. Vader vluchtte naar zijn kantoor en moeder bleef zwijgzaam en passief.

Zo nu en dan ging vader naar het kerkhof waar Daan en Anne samen in een graf lagen. Op de grote steen stond de tekst 'Veilig in Jezus' armen'. Toen de enorme steen eenmaal geplaatst was, moest deze worden schoongehouden met een zachte borstel en een gele stofdoek. Een taak voor vader, waar Sara hem graag bij hielp. Ze wreef het marmer zorgvuldig tot het weer glansde en als ze klaar was, legde ze er een bloem op die ze onderweg had geplukt. Of een mooie glanzende kastanje.

Het gaf haar een goed gevoel. Moeder ging niet mee. De wandeling over de dijk naar de begraafplaats was voor haar een te grote inspanning. De vrouw van middelbare leeftijd was in een paar weken tijd een oude vrouw geworden.

Tot Sara's verbazing en vreugde kwam er verbetering in de situatie met moeder toen de politie aan de deur kwam om met vader te praten over Ab. Zijn opvliegende zoon had gevochten en dat was niet de eerste keer. Twee groepen jongens die zich stierlijk verveelden, gingen zonder duidelijke aanleiding van tijd tot tijd met elkaar op de vuist. Agent Scholman had de jongens al eens eerder uit elkaar gehaald. Het waren geen slechte knullen en hij snapte wel dat ze zich zo nu en dan een keer moesten ontladen. 'Ze zijn allemaal van slag, Van Rooijen,' zei hij. 'Het zou goed zijn als de scholen weer open konden.' Hijzelf wilde de vechtpartij wel door de vingers zien, maar ditmaal had Ab iets te flink doorgetimmerd op het verkeerde slachtoffer. Hij had de zoon van de dierenarts een blauw oog geslagen en zijn jas gescheurd. 'Van Rooijen, het spijt me dat ik in tijden als deze bij je moet aankomen,' verontschuldigde Scholman zich, maar Steenbergen wil dat je zoon langskomt om zijn excuses aan te bieden en de kapotte jas moet vergoed worden'.

De politieman had zijn boodschap overgebracht en liep naar de deur. 'Er moet een eind komen aan die knokpartijen. Dat willen we toch allemaal. Er is al genoeg ellende,' waren zijn laatste woorden. Het gezin van de postagentschaphouder stond goed aangeschreven in het dorp. Job van Rooijen was altijd voorkomend en beleefd, zijn vrouw Geertrui was, als ze in goeden doen was, een dame met allure en zo werd ze ook behandeld. Als ze stof

ging kopen voor nieuwe kleding werd ze uitgenodigd in de kamer achter de winkel. De eigenares van de winkel vond het een eer met haar een kopje thee te drinken terwijl de bediende af en aan liep met de nieuwste stofjes. De Van Rooijens waren niet direct rijk, maar ze konden zich financieel goed redden. En iedereen was het erover eens dat Daan, Anne en Sara voorbeeldige kinderen waren. Kinderen zoals je van Job en Geertrui zou verwachten. Het zat een beetje anders met de twee overgebleven zonen. Ab was opvliegend en gauw uit z'n humeur. Hij had een soort woede in zich die er zo af en toe uit moest. Ook over Adam had 'het dorp' zijn twijfels. 'Een lieve jongen, maar een slapjanus,' was de mening. Ook stond voor iedereen wel vast dat hij er een handje van had de verkeerde vrienden te kiezen. 'Wie met pek omgaat, wordt ermee besmet,' zeiden ze dan. De dorpsbewoners waren dol op levenswijsheden waarmee je grote problemen in een enkele zin kon afdoen. Iedereen wist gelijk wat je bedoelde.

Vader knikte en wilde Scholman uitlaten toen ze Ab hoorden aankomen. 'Daar zal je hem hebben,' zei vader toen zijn zoon zoals gewoonlijk zijn fiets tegen de muur gooide. Ab zag het meteen: 'Die komt voor mij,' dacht hij. Hij draaide zich snel om en wilde weglopen, maar hij bevroor toen zijn vader ongewoon hard zijn naam zei. 'Hier blijven jij. Scholman is hier voor jou,' brieste de man die nooit boos werd en zelden zijn stem verhief. Maar nu sloegen de stoppen door. 'Hoe kom je erbij om te gaan vechten? Heb je niks anders te doen? Steenbergen wil dat je je excuses aanbiedt. Trek je schoenen maar weer aan. We gaan meteen. Ja, ja ik ga met je mee. Dan weet ik zeker dat je er geweest bent.' 'Dat lieve zontje van de dierenarts was anders zelf ook aan het vechten, vader. Maar ik zal het wel weer hebben gedaan,' zei Ab.

'Met de zoon van Steenbergen heb ik niets te maken,' zei vader, 'maar met jou wel. Ik wil dat je je gedraagt. Het is altijd wat met jou. We hebben al genoeg aan ons hoofd.'

De tranen schoten Ab in de ogen. 'Jullie niet alleen,' hikte hij. 'Ik heb ook gevoel, hoor.' Maar daar gaat het niet om, hè? Moeder doet net of haar leven afgelopen is en u zegt ook niks. Wij zijn er ook nog en wij kunnen er niets aan doen dat wij niet dood zijn.'

Sara, die op het lawaai was afgekomen, zag vol ontzetting hoe moeder moeizaam opstond, Scholman en vader passeerde en Ab een klap in zijn gezicht gaf. Ze ging niet terug naar haar stoel, maar bleef fier rechtop staan. 'Ga met je vader naar de dierenarts, jongen. Maak dat je wegkomt,' zei ze met de autoritaire stem die de kinderen van vroeger van haar kende. Dit was moeder. Niet die vrouw die daar maar lijdzaam zat te zwijgen.

Vader en Ab verdwenen en ook Scholman maakte dat hij weg kwam. Sara, die een vreselijke hekel aan ruzie had, glipte de deur uit. Op moeder hoefde ze even niet te passen en ze wilde alleen zijn. Ze had het niet meer. Ab, altijd Ab. Ze had medelijden met hem, maar ze was ook boos. Ze trok haar jas van de kapstok en holde naar buiten. Het regende zacht en de rottende herfstbladeren vormden plakken onder haar schoenen. Ze liep huilend de dijk op en bleef lopen tot ze wat bedaarde. Ze had net bedacht dat ze weer terug moest, toen ze Clara zag. Clara zat bij Anne in de klas. Wat verlegen keken ze elkaar aan. Bij Clara thuis was niemand doodgegaan. 'Wat jammer dat we niet naar school kunnen, hè,' zei ze stotterend. Sara knikte. 'Ik verveel me,' zei Clara. 'Jij ook?' 'Nou nee,' dacht Sara. 'Bij ons gebeurt van alles en nog wat,' maar dat wilde ze niet tegen Clara zeggen. 'Ja, ik ook, hm...ik heb niks meer te

lezen,' zei ze erachteraan om haar verwarring te verbergen. Het gesprek stakte. De beide meisjes dachten aan Anne. Clara redde de situatie. 'Kom even mee naar mijn huis. Ik heb vast nog wel boeken die je niet hebt gelezen'.

Met twee boeken onder haar arm wilde Sara even later naar huis gaan toen Clara's moeder uit de keuken kwam. De vrouw sloeg haar armen om Sara heen. 'Kindje toch,' zei ze alleen maar. Sara barstte opnieuw in tranen uit. Ze had het gevoel dat ze hier wel mocht huilen. Haar tranen die ze zo lang had tegengehouden, waren niet meer te stoppen. Ze wilde even niet flink zijn.

Even later slofte ze langzaam huiswaarts. Voor de keukendeur haalde ze diep adem, veegde de laatste tranen weg en ging naar binnen. Ab en vader kwamen ook net binnen. De spanning leek verdwenen. Sara keek haar broer aan. Hij haalde zijn schouders op. 'Niks aan de hand,' zei hij zacht tegen zijn zusje. Maar vader hoorde het. 'Denk je er zo over?' gromde hij. Ab maakte dat hij wegkwam, want hij besepte wel dat hij er nog genadig vanaf kwam.

's Avonds kwam Sara tot een besluit. Niet zo maar een besluit. Wat ze had bedacht, zou in haar verdere leven een grote rol spelen. Zij, Sara van Rooijen, ging ervoor zorgen dat ze haar ouders nooit verdriet zou doen. Hoewel ze wel wist dat ze niet in de schaduw van Anne kon staan, ging ze proberen in ieder geval haar zusje zoveel mogelijk te vervangen. Als ze haar uiterste best deed, konden vader en moeder misschien op den duur ook wel trots op haar worden. Dat leek haar het proberen meer dan waard.

5: Dien

God had met een kromme stok een rechte slag geslagen. Daar was iedereen die het incident met Ab had meegemaakt, het over eens. Moeder was na de aanvaring met haar opstandige zoon uit haar shocktoestand gekomen en ging tot ieders opluchting weer een beetje meedoen. Ze was niet meer de vrouw van vroeger, maar dat verwachtte niemand. Er was te veel gebeurd. De schade was onherstelbaar.

Vader had graag gezien dat zijn vrouw mee was gegaan naar de Nationale Biddag maar daarvoor bleek het nog te vroeg. Hij ging met Ab, Adam en Sara naar de kerk waar hij door de kerkgangers met een zekere eerbied werd behandeld. Een enkeling vroeg hoe het ging en vader gaf dan steeds hetzelfde antwoord: 'Het gaat wel. We hebben geen keus.' Wat moest hij anders zeggen? Ook hij kon er met niemand over praten en hij was niet de enige. De dorpelingen droegen het hart in gewone omstandigheden al niet op de tong. En ook van de kansel kwamen geen troostende woorden, al deed de dominee nog zo zijn best. De genade, die de dominee namens het Opperwezen mocht doorgeven, kon de gaten die in de gezinnen geslagen waren, niet dichten.

De Spaanse Griep was gekomen als een dief in de nacht en blies op eenzelfde onduidelijke manier de aftocht. Langzaam nam het aantal besmettingen af. De dag kwam dat Sara weer naar school kon. Met een treurig gezicht liep ze de bekende weg die ze altijd samen met Anne had afgelegd. 'Anne, waar ben je? Ik mis je zo,' fluisterde ze.

Op school waren de klassen kleiner geworden. De open plaatsen spraken duidelijke taal. Sara's beste vriendin was er niet meer. En er ontbraken meer kinderen. Juf noemde in het ochtendgebed hun namen, maar verder werd er ook hier op school niet veel meer gesproken over de doden. De mensen probeerden te vergeten.

In de gelijkmatige, vriendelijke Dien Damming vond Sara op school een nieuwe vriendin. Dien was de dochter van een rijke boer die tot zijn verdriet maar één kind had en dat was nog een meisje ook. Zij kon, als ze later zou trouwen, zijn naam niet doorgeven. Zijn enige broer had ook alleen twee dochters. Eén ervan was overleden aan de Spaanse Griep. De familienaam was gedoemd te verdwijnen. Dat was voor Damming moeilijk te verteren. Hij was trots op zijn familienaam en op de familiegeschiedenis waarin zijn grootvader en zijn vader het kleine boerenbedrijf hadden weten te ontwikkelen tot een welvarende onderneming. Zijn vrouw was geen boerin; ze ging om met de vrouwen van notabelen die zich bezighielden met regionale acties en streekevenementen. Dien moest later haar taken overnemen. Damming troostte zich met de gedachte dat haar kinderen het bedrijf altijd nog konden voortzetten, al zou dat misschien wel onder een andere naam moeten.

Hoewel Dien niet dezelfde interesses had als Sara konden ze goed met elkaar opschieten. Dien kon lang niet zo goed leren als Sara die het liefst met haar neus in de boeken zat. Om haar huiswerk te maken of om voor haar plezier verhalen en gedichten te lezen. Wat ze daarin zag, begreep Dien helemaal niet, maar ze was er trots op dat haar vriendin anders was dan de anderen en dat ze met haar ijzersterk geheugen een heleboel gedichten uit haar hoofd kon opzeggen. Daar was Sara heimelijk ook wel trots op. Ze wist wat

ze waard was. Voor haar stond het wel vast dat haar toekomst niet in Waldrichem lag. Ze wilde verder. Eerst leren en dan een goede baan. Het liefst in de grote stad. Dien wilde na de lagere school naar de huishoudschool en daarna ging ze haar moeder assisteren bij de dagelijkse gang van zaken. Moeder was de stille motor achter het succesvolle bedrijf. Die kunst wilde Dien van haar moeder afkijken.

Sara's talenten bleven niet onopgemerkt. Ze was tien jaar, toen ze met Kerstmis het kerstevangelie mocht voorlezen in de kerk. Sara leerde de tekst van Lucas 2 uit haar hoofd. 'En zo geschiedde in die dagen, dat er een bevel uitging van keizer Augustus dat alle mensen beschreven moesten worden. ` Sara zag de hoogzwangere Maria met Jozef aan haar zijde duidelijk voor zich. Jozef even zorgzaam als haar eigen vader voor haar moeder was. Jozef en Maria moesten naar Bethlehem, hun geboorteplaats. Daar moesten zij zich op eis van de Romeinse bezetter laten inschrijven. Hoogzwanger of niet. Sara voelde met het jonge paar mee. 'Die hadden het niet gemakkelijk,' dacht ze. Ze zag een strakke, zwarte lucht vol sterren en voelde de snijdend koude wind. In de herberg was voor de nacht geen bed meer vrij. Gelukkig vonden ze een stal waar ze mochten overnachten. In die stal werd Jezus geboren. Een wonderbaarlijke geboorte met engelengezang en hoge gasten die een lichtende ster hadden gevolgd en nu hun geschenken kwamen aanbieden. Een verhaal met een gelukkig einde, zoals Sara die zo graag las. De kerkgangers waren onder de indruk van het kleine meisje dat het kerstevangelie zo mooi had voorgedragen.

Sara maakte die dag een begin met haar voordrachtskunst. De eerste uitnodiging om een paar gedichten te komen voordragen, kwam van

Sofia de Wit, de vrouw van de burgemeester. Zij was voorzitter van de plaatselijke afdeling van de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen. De vooruitstrevende burgemeestersvrouw had zich kort na de oprichting van de Vereniging in 1912 aangemeld als lid. De organisatie groeide sterk en dankzij Sofia's enthousiasme ontstond er een groepje vrouwen om haar heen die, net als zij, de belangen van huisvrouwen wilden behartigen. De vrouwen kwamen onder haar leiding regelmatig bijeen om mee te denken over zaken als actief vrouwenkiesrecht en het recht van gehuwde vrouwen om zelfstandig te handelen. Aan het begin van ieder nieuw jaar organiseerde Sofia een culturele avond. Ze was onder de indruk van Sara's voordracht in de kerk en ze stapte naar het postagentschap om aan Job van Rooijen te vragen of zijn dochter dit jaar iets mocht voordragen voor haar vrijwilligsters. Job was vereerd en stuurde Sara naar Sofia de Wit. Sara was opgewonden maar ook zenuwachtig. Sofia stelde haar op haar gemak en al gauw vertelde Sara dat ze veel las. Ook gedichten. Sofia was opgetogen en samen zochten ze drie gedichten uit. De voorkeur van de burgemeestersvrouw ging uit naar religieus getinte teksten en liederen en als er wat drama in zat, konden ze ook Sara's goedkeuring wegdragen. Omdat ze steeds vaker gevraagd werd om bij bijzondere gelegenheden iets te komen voordragen, zocht Sara steeds naar iets nieuws.

Sara genoot van de complimentjes die haar voordrachten haar opleverden. In deze omgeving voelde ze zich beter begrepen dan thuis waar ze haar liefde voor poëzie en proza maar een beetje vreemd vonden. De boeken die zij graag las, werden al gauw als onzin afgedaan. Er volgden in de loop van de jaren nog veel uitnodigingen om te komen voordragen. Zo

kwam Sara in contact met mensen die haar kijk op de wereld verbreedden.

6: Kweek

Dat Sara haar ouders geen verdriet wilde doen, sterker nog, dat ze het – nu Anne er niet meer was – als haar taak zag grote prestaties te leveren, was geen bevestiging. Sinds ze als achtjarig meisje dat besluit had genomen, moest ze er bijna dagelijks aan denken. Ze verzamelde hoogstandjes als een gierigaard zijn centen. Ze was de beste leerlinge van haar klas, ze leerde koken en ze hield haar voordrachten. Toch kon ze nog steeds geen waardering aflezen van de gezichten van haar ouders. Het schouderklopje waar ze zo vurig op hoopte, bleef uit. Dat maakte het extra moeilijk om tegenover haar ouders in haar rol te blijven. Ze zagen gewoon niet hoe ze haar best deed om het hun naar de zin te maken.

In de zomer van 1922 ging voor Sara het laatste schooljaar in. Over niet al te lange tijd zou de klas uiteenvallen. De kinderen wisten zo langzamerhand wel wat ze verder gingen doen. Wim van de bakker ging bij zijn vader in de leer. Trudys vader en moeder hadden een bazaar. Ze kon mooi gaan meedraaien in de winkel. Een paar meisjes gingen naar de huishoudschool, enkele jongens naar de lagere technische school om een vak te leren. Meester had het druk met de kinderen die konden doorleren. Hoewel, het waren niet allemaal studiehooftden. Hij moest ook een school vinden voor een paar jongens die helemaal niet zo'n helder verstand hadden. Maar

ze kwamen nu eenmaal uit de betere kringen en zulke jongens gingen niet naar een lagere technische school. Zij moesten eerst naar de hbs en dan naar de universiteit of de technische hogeschool. Meester had er een hard hoofd in. Hij had maar een handjevol echt goede leerlingen. Sara was, met haar ijzersterke geheugen en haar vlijt, de beste.

Dien ging zoals de bedoeling was, naar de huishoudschool voor een vormingsjaar. Daarin ging ze leren hoe ze leiding moest geven aan een huishouding. Ze moest niet alleen een goede gastvrouw worden, maar ook verstand van huishouden hebben. Sara kreeg een briefje mee naar huis. Meester wilde over twee dagen langskomen. Met een knipoog zei hij tegen Sara: 'Dat wordt studeren, kind. Of heb je daar geen zin in?' Sara lachte stralend. Ze wilde naar de hbs en verder. 'Als ze het thuis goedvinden,' zei ze. 'Vast wel,' zei de meester. Hij wist wel dat de Van Rooijens het voor het geld niet hoefden te laten. Hij kon zich niet voorstellen dat ze er bezwaar tegen konden hebben dat hun veelbelovende dochter zich verder zou ontwikkelen. Vrouwen speelden buiten het huishouden een steeds grotere rol. Er waren al jaren vrouwelijke artsen en leraressen. In zowel de Eerste als in de Tweede Kamer had een vrouw een zetel gekregen. (In 1918 nam Suze Groeneweg zitting in de Tweede Kamer, in 1920 kreeg Carrie Pothuis-Smit een zetel in de Senaat.) De tijden veranderden. Daar moest je ook bij de opvoeding van je kinderen rekening mee houden.

Toen Sara naar huis fietste, zong ze zachtjes een zelfgemaakt liedje. 'Verder leren, verder leren, verder leren...' Voor het eerst sinds de dood van Anne en Daan was ze weer een beetje gelukkig. Anne mocht doorleren. Dat stond al voor haar overlijden vast. Daan had de hbs doorlopen en

Ab kreeg in ieder geval de kans al deed hij er niet veel mee. Nu was Sara aan de beurt. 'Verder leren, verder, verder, verder...'. Ze zou geweldig haar best doen.

Met een bonzend hart legde Sara toen ze uit school kwam het briefje duidelijk zichtbaar op tafel. 'Wat is dat?' vroeg vader. 'Van de meester,' zei Sara. 'Hij wil langskomen.' 'Er zijn toch geen klachten, hè,' vroeg moeder. Vader lachte een beetje en schudde zijn hoofd. Hij wist wel waarover het ging. Sara was te opgewonden om te eten. Zeiden ze nu maar wat. Maar nee, aan tafel werd niet meer over het briefje gesproken.

Twee dagen later klopte meester om half acht aan de zijdeur. Sara sloop naar boven toen ze hem zag aankomen. Toen meester in de keuken had plaatsgenomen, ging ze halverwege de trap staan, zodat ze kon horen wat er werd gezegd.

Nadat de koffie was ingeschonken, hoorde ze meester zeggen: 'Van Rooijen, je hebt een knappe dochter. Ze heeft een uitstekend stel hersens en ze is leergierig. Ze kan het ver brengen. Ze heeft meer in huis dan de zontjes van de rijke lui die ik moet klaarstomen. Ik adviseer je om haar verder te laten leren. Ze kan naar de hbs. Ik beloof je dat ze het daar heel goed zal doen.' Sara hield haar adem in. Ze hoorde nog niets. Ze zag vader voor zich die een bedachtzaam trekje van zijn pijp nam. Ze viel bijna van de trap toen vader antwoord gaf. 'Het spijt me voor je,' zei hij, 'maar deze kweken we voor onszelf op. Ik kan haar goed gebruiken op het postkantoor en ook hier in huis hebben we haar nodig. De vrouw is nog steeds niet in orde en kan het huishouden niet alleen aan.' Daar had meester niet van terug. Hij probeerde het nog eens, maar hij kon Van Rooijen niet overtuigen. Moeder zweeg zoals gewoonlijk.